

7. Российский государственный исторический архив (далее – РГИА). – Ф. 1286. Оп. 2. Д. 311.

8. Токть, С. М. Мясовая шляхта і дзяржаўная адміністрацыя Расійскай імперыі ў Гродзенскай губерні: лаяльнасць і супраціў / С. М. Токць. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2019. – 384 с.

9. РГИА. – Ф. 1286. Оп. 1. Д. 208.

10. ПСЗРИ. Собрание 1 : в 45 т. – СПб., 1830. – Т. 25. – № 19230. – С. 920–921.

11. ПСЗРИ. Собрание 1 : в 45 т. – СПб., 1830. – Т. 32. – № 25183. – С. 392.

12. РГИА. – Ф. 1286. Оп. 5. Д. 627.

13. РГИА. – Ф. 1286. Оп. 2. Д. 170.

14. РГИА. – Ф. 1286. Оп. 4. Д. 596.

15. ПСЗРИ. Собрание 2 : в 55 т. – СПб., 1830. – Т. 1. – № 628. – С. 1055–1056.

16. ПСЗРИ. Собрание 2 : в 55 т. – СПб., 1832. – Т. 6. – № 4416. – С. 224.

17. ПСЗРИ. Собрание 2 : в 55 т. – СПб., 1832. – Т. 7. – № 5068. – С. 8.

18. ПСЗРИ. Собрание 2 : в 55 т. – СПб., 1836. – Т. 10. – № 7957. – С. 242–246.

УДК 94(476)«1861–1903»

ПАЛІТЫКА РАСІЙСКАГА ЁРАДА Ў АДНОСІНАХ ДА ПАВЯТОВЫХ З’ЕЗДАЎ МІРАВЫХ ПАСРЭДНІКАЎ У БЕЛАРУСІ (1861–1903 гг.)

А.П. Жытко,

доктар гістарычных навук,
прафесар кафедры гісторыі Беларусі
і славянскіх народаў БДПУ

С.А Талмачова,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
загадчык кафедры гісторыі Беларусі
і славянскіх народаў БДПУ

Беларусь, г. Мінск

Анатацыя: У артыкуле прааналізавана палітыка расійскага ўрада ў дачыненні да інстытута павятовых з’ездаў міравых пасрэднікаў на тэрыторыі Беларусі з 1861 па 1903 г. Раскрыты асаблівасці функцыяналу з’ездаў і фарміравання кадравага складу пад уплывам унутрыпалітычнай сітуацыі.

Annotation: The article analyzes the policy of the Russian government in relation to the institution of county congresses of world mediators on the territory of Belarus from 1861 to 1903. The features of the functional of congresses and the formation of personnel under the influence of the domestic political situation are revealed.

Ключавыя словы: з’езды міравых пасрэднікаў, палітыка, расійскі ўрад, Беларусь, прадвадзіцель дваранства, старшыня.

Keywords: congresses of world mediators, politics, the Russian government, Belarus, the leader of the nobility, the chairman.

Для практычнай рэалізацыі рэформы 1861 г. былі створаны спецыяльныя ўстановы на месцах – інстытут міравых пасрэднікаў і іх павятовых з’ездаў [1, с. 56]. Справа ў тым, што характар пераўтварэнняў шмат у чым залежаў ад механізму правядзення рэформы. У тагачаснай Расіі шматлікія пачынанні закончаліся правалам і не дасягалі сваёй мэты. Адзін з аўтараў Рэдакцыйных камісій па падрыхтоўцы

рэформы 1861 г. М.А.Мілюцін заяўляў: “Увесь поспех вялікай справы будзе залежаць ад таго, як яна будзе выконвацца. Любое выкананне можа сказаць і пераўтварыць у мёртвую літару лепшыя намеры заканадаўцы” [2, с. 346].

Склад міравых пасрэднакаў фарміраваўся шляхам выбараў з ліку мясцовых шматзямельных спадчынных дваран, якія мелі пэўны адукацыйны цэнз. Пасрэднікі валодалі вялікім колам паўнамоцтваў як у адміністрацыйных, так і судова-натарыяльных справах. У функцыі міравых пасрэднакаў уваходзілі рэгуляванне пазямельных адносін паміж памешчыкамі і часоваабавязанымі сялянамі, разгляд скаргаў і спрэчак паміж сялянамі і памешчыкамі, скарг сялян на дзеянні асоб сялянскага саслоўнага самакіравання. Да распарадчых функцый адносіліся: складанне, разгляд, праверка і ўвядзенне ў дзеянне ўстаўных граматаў, вызначэнне памераў сялянскіх зямельных надзелаў, размеркаванне сядзібнай зямлі на разрады, адводы ўгоддзяў, перанясенне сялянскіх сядзіб і абмен земляў, справы па павелічэнні ці па памяншэнні павіннасцей сялян, складанне выкупных актаў. На іх ускладваліся абавязкі па спагнанні з сялян нядоімак па казённых падатках і мірскіх зборах. Яны наглядалі за своечасовым адбываннем сялянамі павіннасцей на карысць памешчыкаў, замацоўвалі дваровых людзей да сельскіх абшчын, арганізоўвалі выбары і зацвярджалі асоб сельскага і валаснога праўленняў, а таксама выбары валаснога суда [3, с. 60-61].

На міравых пасрэднакаў ускладвалася выкананне асобных судова-паліцэйскіх функцый: ім дазвалялася разглядаць грамадзянскія іскі да 30 руб., калі бакі, якія спрачаліся, звярталіся з просьбай да іх быць пасрэднакамі ў вырашэнні справы. З распаўсюджаннем на тэрыторыю Беларусі судовай рэформы 1864 г. судовыя функцыі пасрэднакаў з 1872 г. перадаваліся міравому суду [3, с. 61].

Неабходна зазначыць, што першы склад міравых пасрэднакаў у асноўным прытрымліваўся ліберальных пазіцый. Гэта нярэдка прыводзіла да канфліктаў паміж пасрэднакамі і памешчыкамі ў вырашэнні спраў [4].

На тэрыторыі Беларусі на пачатку сваёй дзейнасці абсалютную большасць пасрэднакаў складалі мясцовыя дваране рымска-каталіцкага веравызнання. З пачатку 1861 г. пачаліся хваляванні ў Царстве Польскім. Большасць міравых пасрэднакаў беларускіх павятоваў аказаліся ў апазіцыі да ўрадавай палітыкі.

Пасля пачатку паўстання, у якім актыўны ўдзел бралі дваране-католікі, ўзмацніліся рэпрэсіі ў адносінах да вышэйшага саслоўя краю. Так, па ўказу ад 18 красавіка 1863 г. у сувязі з выходам у адстаўку 28 асоб Гродзенскай губерні, якія займалі пасады павятовых прадвадзіцелей дваранства, павятовых суддзяў і міравых пасрэднакаў, гэтыя пасады былі замешчаны чыноўнікамі па прызначэнні ўрада [5, л. 75].

. Спачатку ўказ распаўсюджваўся толькі на вакантныя пасады. Віленскі генерал-губернатар У.І. Назімаў заявіў, што “такога роду дэманстрацыі з боку мясцовага дваранства маглі быць дапушчальны для ўрада, якому неабходна выкарыстаць гэты выпадак на сваю карысць, каб раз і назаўжды вызваліцца ад польскага дваранскага ўплыву, якое прысвоіла сабе права на замяшчэнне ўрадавых пасадаў членамі свайго саслоўя” [6, с. 336].

Па ініцыятыве М.М.Мураўёва быў прыняты ўказ ад 27 мая 1864 г., па якім ўсе службовыя месцы ў краі, а таксама і іх начальнікі, якія мелі непасрэднае дачыненне да народа, павінны былі быць заменены выключна асобамі рускага паходжання [7, л. 60]. Да гэтай катэгорыі адносіліся павятовыя прадвадзіцелі дваранства і міравыя пасрэднікі.

Апеляцыйнай інстанцыяй на рашэнні міравых пасрэднакаў сталі з’езды міравых пасрэднакаў, якія ствараліся ў адпаведнасці з “Палажэннем аб губернскіх і павятовых па сялянскіх справах установах” ад 19 лютага 1861 г. Міравыя з’езды фарміраваліся з міравых пасрэднакаў павята і чыноўніка ад урада, які меў юрыдычную адукацыю. Старшынёй з’езда з’яўляўся павятовы прадвадзіцель дваранства. Да функцый

павятовых міравых з'ездаў адносіліся разгляд і ліквідацыя памылак пры складванні і зацвярджанні ўстаўных грамат, разгляд скаргаў на рашэнні міравых пасрэднікаў. На іх таксама ўскладвалася ўстанаўленне тэрмінаў і памераў выплаты аброчных плацяжоў у тых выпадках, калі памешчык і сяляне не прыйшлі да добраахвотнага пагаднення. На з'ездах рашэнні прымаліся аднагалосна ці простай большасцю галасоў. Пры іх роўнасці рашаючым быў голас старшыні. Калі члены міравога з'езда не прыходзілі да пагаднення, то справа перадавалася для яе вырашэння ў губернскую па сялянскіх справах прысутнасць [8].

Паводле ўказа ад 1 сакавіка 1863 г. у Віленскай, Ковенскай, Гродзенскай і Мінскай і часткова Віцебскай губернях з 1 мая гэтага ж года часоваабавязаны стан сялян скасоўваўся, і ўсе яны пераводзіліся на абавязковы выкуп. Для рэалізацыі гэтага ўказа ствараліся паверачныя камісіі, на якія ўскладалася праверка правамернасці ўжо складзеных устаўных грамат і перавод іх у выкупныя акты. 9 красавіка 1863 г. былі зацверджаны правілы аб складзе і парадку работы камісій. На кожны павет прыпадала адна камісія ў складзе члена ад МУС (ён жа і старшыня), чыноўніка ад Міністэрства фінансаў і міравога пасрэдніка таго ўчастка, дзе працавала камісія [9]. З 1864 г. старшыней з'езда міравых пасрэднікаў становіўся не павятовы прадвадзіцель дваранства, а адзін з чыноўнікаў паверачнай камісіі [10, л. 4.].

Паводле закону ад 19 красавіка 1866 г., паверачныя камісіі скасоўваліся [11]. Па прапанове Віленскага генерал-губернатара фон Каўфмана К.П., старшынямі міравых з'ездаў, як і раней з 1864 г., становіліся не павятовыя прадвадзіцелі дваранства, а чыноўнікі ад урада, звычайна адзін з членаў былых паверачных камісій. Пры гэтым старшыня зацвярджаўся не Сенатам, а міністрам унутраных спраў [12].

Такая сітуацыя захавалася толькі адзін год. Па ініцыятыве новага Віленскага генерал-губернатара Э.Т. Баранова, урад у 1867 г. вярнуўся да агульнарасійскай практыкі прызначэння прадвадзіцелей дваранства на пасады старшын з'ездаў міравых пасрэднікаў [10, л.7]. Пры гэтым адначасова вырашалася праблема запаўнення вакансій павятовых прадвадзіцелей дваранства выхадцамі з рускіх губерняў. Справа ў тым, што да гэтага часу пасада прадвадзіцеля дваранства была ганаровай і бясплатнай, таму жадаючых ехаць у губерні Паўночна-Заходняга краю было мала, сумяшчэнне ж пасады прадвадзіцеля і старшыні з'езда дазволіла аплочваць пасаду прадвадзіцеля дваранства. Першапачаткова жалаванне складала 2500 руб., а з 1 студзеня 1875 г. яно было павялічана на 500 руб. [13]. Акрамя таго, тыя старшыні, якія даслужыліся да пенсіі на папярэдняй службе, захоўвалі яе памер разам з акладам на новай пасадзе [14. с. 12].

Такім чынам, у параўнанні з унутрырасійскімі губернямі, павятовыя прадвадзіцелі дваранства ў Заходнім краі не выбіраліся на дваранскіх сходах (з 1862 г.), а прызначаліся ўрадам. Іх пасада з 1867 г. становілася платнай, у выніку чаго прадвадзіцель-старшыня пераўтвараўся ў звычайнага чыноўніка і ў той жа час становіўся вышэйшай адміністрацыйнай асобай у павеце.

Па законе ад 17 сакавіка 1867 г. начальніку Паўночна-Заходняга краю было дадзена права замяшчаць пасады ўсіх прадвадзіцелей дваранства толькі асобамі рускай нацыянальнасці па прызначэнні ўрада [7, л.104]. У выніку пасады прадвадзіцелей/старшын ў краі занялі альбо мясцовыя рускія памешчыкі, альбо чыноўнікі з унутраных губерняў імперыі, якія нават не прыналежалі да дваранскага саслоўя.

Але ўжо праз некаторы час склалася сітуацыя, што пасады старшын некаторых павятовых з'ездаў міравых пасрэднікаў стала немагчымым замяшчаць рускімі землеўладальнікамі ў сувязі з тым, што ў краі яны ці фармальна валодалі землямі, альбо не жадалі службы. Таму ў 1868 г., калі Аляксандр II праязджаў праз Вільню, генерал-губернатару А.Л. Патапаву было дазволена ў крайніх выпадках прызначаць

на пасады павятовых прадвадзіцелей дваранства асоб каталіцкага веравызнання [15, с. 42; 16, с. 205]. У выніку большасць пасада прадвадзіцелей дваранства была замешчана католікамі з асяроддзя буйнейшых і ўплывовых памешчыкаў. Пры гэтым яны бестэрмінова заставаліся на гэтых пасадах [7, л.105].

Такое становішча непакоіла ўрад, які лічыў, што мясцовыя дваране, за рэдкім выключэннем, былі “маланадзейнымі праваднікамі ўрадавых ініцыятыў, накіраваных на трывалае зліццё паўночна-заходняй ускраіны з імперыяй” [17, л. 68]. Таму Віленскі генерал-губернатар І.С. Каханаў у 1884 г. у запісцы на імя Аляксандра II выказаў думку аб неабходнасці замяшчаць пасады прадвадзіцелей дваранства, а значыць і старшынь міравых з’ездаў асобамі рускага паходжання [10, л. 68 адв.].

Аднак вырашэнне гэтай праблемы ўскладнялася тым, што па меры завяршэння спраў па рэалізацыі аграрных пераўтварэнняў паступова скарачалася колькасць міравых участкаў, а ў застаўшыхся павялічвалася колькасць валасцей на кожны з іх. Так, у кожным з беларускіх павеятаў Віленскай губ. колькасць міравых участкаў зменшылася з 5-6 у 1862 г. да трох у 1873 г. [18, с.188-206; 19, с. 188–206].

Следствам скарачэння колькасці міравых участкаў стала і аб’яднанне міравых з’ездаў некалькіх павеятаў. Так, 4 мая 1872 г. былі аб’яднаны Віленскі і Трокскі з’езды міравых пасрэднякаў [20]. 23 кастрычніка 1873 г. – утвораны 5 аб’яднаных з’ездаў замест 11 павятовых у Магілёўскай губ. (Чэрыкаўска-Клімавіцка-Мсціслаўскі, Горыцка-Чавусаўскі, Аршанска-Сенненскі, Магілёўска-Быхаўскі, Рагачоўска-Гомельскі) [17 л. 74-75]. У Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях інстытут міравых пасрэднякаў быў ліквідаваны на падставе зацверджанага меркавання Дзяржаўнага савета ад 4 красавіка 1878 г. Замест яго былі створаны павятовыя па сялянскіх справах установы [21]. Аднак у Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай губернях інстытут міравых пасрэднякаў захаваўся да канца 1903 г. Пры гэтым тут адбываўся далейшы працэс скарачэння колькасці міравых участкаў і ўтварэння аб’яднаных з’ездаў. У 1882 г. у Віленскай губ. іх стала 3: Віленска-Трокскі, Вілейска-Ашмянскі і Дзісенска-Свянцянскі, а у Гродзенскай – 4: Гродзенска-Ваўкавыскі, Брэсцка-Бельскі, Кобрынска-Пружанскі і Беластоцка-Сакольскі [17 л. 74-75]. У выніку прадвадзіцелі дваранства Трокскага, Ашмянскага, Свянцянскага, Ваўкавыскага, Бельскага, Пружанскага і Сакольскага павеятаў не маглі атрымліваць жалаванне.

Віленскі генерал-губернатар І.С. Каханаў у прадстаўленні міністру ўнутраных спраў 22 студзеня 1886 г. адзначаў, што “пры такіх умовах прыходзілася па неабходнасці ставіць на пасады павятовых прадвадзіцелей дваранства асоб, якія не адпавядалі гэтаму прызначэнню, з мясцовых памешчыкаў. Такім чынам, аказалася, што для замяшчэння вакансій на гэтую пасаду не было нікога з жыўшых у краі рускіх...” [17, л. 75].

Менавіта для таго, каб матэрыяльна заахваціць кандыдатаў з ліку рускіх землеўладальнікаў, І.С. Каханаў у 1884–1886 гг. неаднаразова ўздываў перад Міністэрствам унутраных спраў пытанне аб аднаўленні ў Паўночна-Заходнім краі асобных з’ездаў міравых пасрэднякаў у кожным павеце, а пасаду старшыні міравога з’езда, які атрымоўваў жалаванне, аб’яднаць з пасадай павятовага прадвадзіцеля дваранства. Гэта была палітычная праблема, вырашэнне якой садзейнічала б рэалізацыі палітыкі русіфікацыі края. Сваю пазіцыю І.С. Каханаў падмацоўваў і сацыяльна-эканамічнымі аргументамі. Ён сцвярджаў, што “аднаўленне самастойных з’ездаў [міравых пасрэднякаў] у кожным павеце паскорыць у даручаным яму краі заканчэнне сялянскіх спраў, а таксама спраў аб вольных людзях і чыншавіках” [17, л.15-16].

Пасля неаднаразовых абмеркаванняў названага пытання ў Камітэце міністраў, Дзяржаўным савеце ў аб’яднаных Дэпартаментнах законаў і Дзяржаўнай эканоміі, 30

мая 1888 г. Аляксандр III зацвердзіў меркаванне Дзяржаўнага савета аб аднаўленні павятовых з'ездаў міравых пасрэднакаў у кожным павеце Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай губерняў [17, л. 80-84]. У выніку ўсе павятовыя прадвадзіцелі/старшыні рымска-каталіцкага веравызнання былі заменены праваслаўнымі.

З распаўсюджаннем закону ад 12 ліпеня 1889 г. на тэрыторыю Беларусі (у Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губернях – з 1901 г., а ў Віленскай і Гродзенскай губернях – з 1904 г.) у першых трох губернях замест павятовых па сялянскіх справах прысутнасцей, а ў Віленскай і Гродзенскай губернях замест міравых пасрэднакаў і іх павятовых з'ездаў уводзіўся інстытут земскіх начальнікаў.

Такім чынам, калі падвесці вынікі палітыкі самадзяржаўя ў Беларусі ў адносінах да інстытута павятовых з'ездаў міравых пасрэднакаў, то можна заўважыць яе асаблівасці, якія заключаліся ў наступным:

1) пачынаючы з 1863 г., павятовыя прадвадзіцелі дваранства (яны ж і старшыні з'ездаў міравых пасрэднакаў на тэрыторыі Беларусі прызначаліся ад урада з ліку спадчынных дваран ці чыноўнікаў з унутрырасійскіх губерняў;

2) з 1864 па 1867 г. старшынямі павятовых з'ездаў міравых пасрэднакаў прызначаліся не прадвадзіцелі дваранства, а члены ад урада павятовых паверачных камісій;

3) з 1867 г. пасада старшыні павятовага з'езда міравых пасрэднакаў была аб'яднана з пасадай прадвадзіцеля павятовага дваранства ў адпаведнасці з Палажэннямі ад 19 лютага 1861 г., але цяпер яна насіла платны характар. Тым самым, прадвадзіцель дваранства становіўся чыноўнікам, які сканцэнтраван у сваіх руках, па сутнасці, усю адміністрацыйную і ў значнай ступені судовую ўладу;

4) праблема прызначэння мясцовых дваран рымска-каталіцкага веравызнання на пасады павятовых прадвадзіцелей/старшын з'ездаў вырашалася ў адпаведнасці з пазіцыяй таго ці іншага Віленскага генерал-губернатара.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. Журналы и мемории Общего собрания Государственного Совета по крестьянскому делу с 28 января по 14 марта 1861 г. – Пг. : Изд-во канцелярии МВД, 1915.

2. Освобождение крестьян в царствование императора Александра II. Т. 3. Ч. 1 : Хроника деятельности комиссий по крестьянскому делу Н.П.Семенова. – СПб. : Издательство МВД, 1891.

3.Талмачова, С. А. Мясцовыя органы дзяржаўнага кіравання па рэалізацыі аграрнай палітыкі самадзяржаўя на тэрыторыі Беларусі (1861–1914 гг.) : манаграфія / А. С. Талмачова. – Мінск: БДПУ, 2019. – 344 с.

4. Могилевские губернские ведомости. – 1862. – 18 апреля.

5. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (далей – РДГА). – Фонд 1276. Воп. 1.Спр. 106.

6. Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края // Виленский временник. – Кн. VI. – Вильна, 1913.

7. РДГА. – Фонд 1283. Воп. 1. Спр. 41.

8. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). – 2-е собр. – Т. 36. – № 36660.

9. ПСЗРИ. – 2-е собр. – Т. 36. – № 39463.

10. РДГА. – Фонд. 1291. Воп. 33, 1867 г. Спр. 7.

11. ПСЗРИ. – 2-е собр. – Т. 41. – № 43212.

12. ПСЗРИ. – 2-е собр. – Т. 41. – № 43636.

13. ПСЗРИ. – 2-е собр. – Т. 50. – № 54252.
14. Журнал соединенных департаментов Государственного Совета № 31 от 15 и 22 марта 1886 г. // Россия. Государственный Совет. Материалы. – Т. 165 (1886 г.). – Б. м., б. г.
15. Справка по вопросу о восстановлении собраний и выборов дворянства в девяти западных губерниях: У 3 ч. – Ч. 3.- Б. г., Б. м.
16. Жытко, А. П. Дворянства Беларусі перыяду капіталізму: манаграфія / А. П. Жытко. – Мінск: БДПУ, 2003. – 233 с.
17. РДГА. – Фонд 1291. Воп. 38, 1885 г. Спр. 20.
18. Памятная книжка Виленской губернии на 1862 год / составлена, с разрешения начальства, Виленским губернским статистическим комитетом. – Вильно : тип. А. Сыркина, 1862. – VIII, 183 с.
19. Памятная книжка Виленской губернии на 1874 год / издание Виленского губернского статистического комитета. – Вильна : печатня А. Г. Сыркина, 1873. – VIII, 222, XLVI с.
20. ПСЗРИ. – 2-е собр. – Т. 47.– № 50803.
21. ПСЗРИ. – 2-е собр. – Т. 53. – № 58352.

УДК [94:336.22] (476) “1885/1914”

ПОДАТНЫЕ ИНСПЕКТОРЫ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ (1885-1914 гг.)

А.В. Давыдовский,
аспирант

кафедры истории Беларуси и славянских
народов БГПУ имени Максима Танка

Науч. рук. А.П. Житко

доктор исторических наук, профессор кафедры
истории Беларуси и славянских народов БГПУ
Беларусь, г. Минск

Аннотация: статья посвящена истории создания и деятельности института податных инспекторов на территории Беларуси с 1885 г. до начала Первой мировой войны. В центре внимания находится фискальная система Российской империи, причины введения нового института податных инспекторов, их обязанности и деятельность.

Ключевые слова: налоги; налоговая система; податные инспекторы; податная инспекция; Беларусь.

Annotation: the article is devoted to the creation and activity of the institute of tax inspectors in Belarus in the second half of the XIX century. Attention is paid to the fiscal system of the Russian Empire. The reasons of a new institute of tax inspectors' creation, their duties and activities were also studied.

Keywords: taxes; tax system; tax inspectors; tax inspection; Belarus.

Начало 80-х гг. XIX в. было тяжелым временем в финансовом отношении для Российской империи. Вскоре после войны с Турцией застой в промышленной сфере страны неблагоприятно отразился на поступлении государственных доходов. В это время на пост министра финансов был назначен бывший профессор Киевского университета, известный экономист Н.Х Бунге.